

Павло Роберт МАГОЧІЙ

ТРАДИЦІЯ АВТОНОМІЇ НА КАРПАТСЬКІЙ РУСІ (ВКЛЮЧАЮЧИ ЗАКАРПАТТЯ)

Сьогоденний контекст

Коли Радянський Союз почав розвалюватись і згодом таки розпався в 1991 р., численні народи – і так звані титульні нації, і національні меншини – почали вимагати незалежності або бодай самоврядування на територіях, які вважали своїми. Серед цих народів були й карпаторусини, які, разом із громадянами іншого походження, почали вимагати автономії чи самоврядування для Закарпатської області.

Вимога про надання Закарпаттю призвела до регіонального референдуму і була підтримана більшістю виборців (78 процентів), що відбулося під час референдуму про незалежність самої України 1 грудня 1991 р. Українська влада в особі щойно обраного президента Леоніда Кравчука пообіцяла, що якщо більшість виборців підтримає вимогу автономії, самоврядування буде запроваджено на Закарпатті протягом найближчих кількох місяців, тобто вже на початку 1992 р.

Попри те, що досьогодні український уряд відмовляється запровадити автономію, місцеві карпаторусинські лідери надалі вимагають втілення результатів референдуму про самоврядування. Від грудня 2007 р. вони поновили свої вимоги, цього разу проголосивши суверенну республіку Підкарпатська Русь, статус якої, за їхніми сподіваннями, гарантуватиме Росія. Такі провокаційні політичні вимоги привернули увагу міжнародних медій, особливо у віртуальному світі інтернету, викликавши занепокоєність і нарешті певні конкретні дії з боку української влади й служб безпеки. Метою цього нарису є дослідити історію питання автономії чи самоврядування карпаторусинів як на усій території їх проживання, яка носить назву Карпатська Русь, так і на окремих її частинах. Як буде продемонстровано нижче, питання автономії є зовсім не новим, воно постало в далекому 1848 р.

Визначення поняття

Перед тим як звернутися до історичних свідчень, буде корисно подати короткі визначення деяких понять, а саме: *автономія*, *карпаторусини* та *Карпатська Русь*. Поняття «автономія» походить від

грецьких слів *autos* (сам) і *nomos* (керування, врядування); звідси й самоврядування. Автономія передбачає, що представницький орган окремої території чи регіону має право видавати закони й укази, правочинні на даному терені. Проте автономний регіон – не суверенний, а перебуває в межах вищої правової та адміністративної системи – чи-то королівства, імперії чи сучасної національної держави. Іншими словами, автономна територія це не держава в державі, а радше юридично-адміністративна одиниця нижчого порядку. В дійсності існують різні рівні автономії, коли деякі регіони мають право видавати цілу низку самоврядних законів, а інші мають автономію лише в кількох царинах, наприклад, в економіці, освіті та культурі.

Термін «карпаторусини» тут позначає східнослов'янське населення історичної території під назвою Карпатська Русь. Відповідно до сучасних кордонів ця територія розташована в межах кількох відносно невеликих регіонів чотирьох держав: у Південно-Східній Польщі (Лемківщина), Північно-Східній Словаччині (Пряшівщина), Західній Україні (Закарпаття) та Північно-Центральній Румунії (Мараморощина). Обшир цієї території загалом визначається розташуванням поселень (сіл і селищ), в яких принаймні 50 відсотків мешканців визнали себе русинами (чи карпаторусинами) в офіційних переписах. Нас не повинно дивувати, що їхня кількість в офіційній статистиці дуже сильно коливалася, адже карпаторусини завжди були бездержавним народом. Це особливо стосується ХХ ст., коли вони відчули на собі численні форми національної асиміляції, зокрема після Другої Світової війни, коли комуністичні власті, що панували у їхній батьківщині навіть заборонили саму назву «карпаторусини». Тому одинокі відносно достовірні дані переписів походять з часу перед Першою Світовою війною, зокрема з австро-угорських переписів 1900 і 1910 рр.¹, на підставі яких ми й визначаємо територіальний обшир Карпатської Русі².

До Першої Світової війни Карпатська Русь перебувала в межах Австро-Угорщини, в межах обох складових частин імперії: на західних схилах Карпат русини Лемківщини проживали на території австрійської провінції «Галичина», а на південних схилах русини Пряшівщини, Підкарпатської Русі та Мараморощини були поділені між кількома північно-східними жупами чи комітатами Угорського королівства.

В пошуках карпаторусинської автономії

Вимоги надати автономію русинам вперше з'явилися у 1848 р., коли революція й громадянська війна глибоко струснула Австрійську імперію³. Найбільша загроза для імперського панування прийшла зі східної частини імперії – з Угорщини, яка на початку 1849 р. про-

голосила свою незалежність. У той час політичним провідником карпаторусинів був гірничий інженер Адольф Добрянський, який виступив проти угорської революції, залишаючись вірним імперській родині Габсбургів. Після поразки угорських революціонерів Добрянський очолив делегацію австрійських русинів, що в жовтні 1849 р. підготувала меморандум імператору. В ньому містилися заклики до створення автономного регіону в складі територій, населених не лише карпаторусинами, а усіма русинами Австрійської імперії, тобто у складі східної Галичини й Буковини (в Австрії) та Підкарпатської Русі в Угорщині. Проте Габсбурги були неготові реформувати свою імперію, тому Добрянський, виказуючи розуміння й лояльність імператору, погодився відмовитись від цього першого меморандуму. За кілька тижнів (19 жовтня) до Відня вирушила нова делегація, цього разу у складі лише карпаторусинів, з новим меморандумом імператору, закликаючи його визнати русинів окремою національністю та створити осібний русинський район на північному сході Угорщини.

Тим часом Габсбурги, придушивши революцію в Угорщині, запровадили у королівстві військовий стан і пряме правління з Відня. Також Угорщина була поділена на п'ять військових округів, кожен з яких далі поділявся ще на цивільні округи: так, Кошицький військовий округ містив три цивільні округи, і один з них включав найбільше місто Підкарпатської Русі – Ужгород. Відтак у листопаді 1849 р. Добрянський був призначений віце-управителем цього Ужгородського цивільного округу (німецькою: *Distrikt Ungvár*), де він зміг вжити кілька заходів для поліпшення становища його рідної руської культури. Відомий в народі як русинський округ, він включав чотири угорські жупи – Унг, Берег, Угочу та Мараморош. Попри те, що Ужгородський чи Русинський округ протривав трохи більше року, саме його існування вселило в свідомість місцевого громадського й культурного проводу ідею про те, що карпаторусини були окремим народом, який заслуговував на автономію⁴.

Добрянський надалі відстоював ідею русинської автономії⁵, а від 1860-х рр. ціла низка інших світських і духовних діячів підтримала вимоги про захист культурної спадщини карпаторусинів⁶. Але так званий Компроміс 1867 р., за яким Австрійська монархія перетворилася на Австро-Угорську імперію, звів всі ці зусилля нанівець. Протягом наступних кількох років централізоване Угорське королівство ставало дедалі більш нетерпиме до всіх національних меншин на своїй території, тому карпаторусини майже втратили надії на те, що вони будь-коли зможуть здобути для себе особливий статус⁷.

Наступний етап у розвитку питання карпаторуської автономії був знову пов'язаний із глибокими політичними змінами, тільки цьо-

го разу вони були викликані закінченням Першої Світової війни наприкінці 1918 р. Вже в кінці жовтня Австро-Угорщина припинила своє існування, а Угорщина оголосила себе незалежною республікою. Що стосується карпаторусинів, то вони на той час брали участь у низці народних рад, кожна з яких робила заяви із закликами до самоврядування в межах тої чи іншої держави, до складу якої могла увійти їхня батьківщина. Але ще раніше, в 1917 р., імігранти-карпаторусини у Сполучених Штатах скликали перше з кількох громадських зібрань і на ньому обговорили можливе політичне майбутнє своєї європейської батьківщини, яка, на їхню думку, мусила отримати автономію, а то й незалежність. Імігранти-карпаторусини, яких згодом представляв правник із Пітсбургу Григорій Жаткович, спромоглися ознайомити зі своїми поглядами й політичними вимогами найвищі кола американських урядовців. Між ними був і сам президент Вудро Вілсон, з яким русини мали дві зустрічі⁸.

Мабуть не дивно, що нові провідники незалежної Угорської республіки на чолі з Мігаєм Каролі, а також їхні наступники-більшевики Бели Куна палко бажали зберегти передвоєнні кордони. Серед цих зусиль було й таке: 10 грудня 1918 р. Угорщина проголосила існування автономної одиниці в її складі під назвою «Руська Країна» (угорською: *Ruszka Krajna*)⁹. Ця нова одиниця мала власного губернатора, що призначався з Будапешта, і тимчасовий парламент (сойм), що складався з місцевих русинських діячів і вперше був скликаний у лютому 1919 р. Цей парламент навіть проіснував кілька тижнів після приходу до влади угорських большевиків у квітні, і саме тоді було проголошено конституцію Руської Країни¹⁰. Проте політичний уклад післявоєнної Європи був не на користь Угорщини, яку переможці вважали переможеною стороною; вона, мовляв, заслужила на покарання за те, що була частиною переможеної Австро-Угорщини.

Тим часом провідники карпаторусинів на своїх численних народних радах у листопаді 1918 – травні 1919 р. обговорювали різні політичні варіанти: від подальшого існування в складі Угорщини, союзу з Росією, Україною чи Чехословаччиною і аж до незалежності. Діячі русинської громади в Сполучених Штатах за наполяганням самого президента Вілсона проголосували під час референдуму в листопаді 1918 р. на користь Чехословаччини. Хоча при цьому вони наполягли на умові, що їхня батьківщина, відома тоді як Русинія, утворюватиме одну з трьох частин Чехо-Словацько-Руської федеративної республіки¹¹. Саме з таким розумінням карпаторуські провідники, разом із представниками їхніх братів з еміграції, на «народній раді» в Ужгороді 8 травня 1919 р. проголосили добровільний союз з новою державою Чехословаччина.

Цікаво відмітити, що впродовж цього ж часу, вперше в історії, політичну активність виявили також карпаторусини з північних схилів Карпат – лемки. Відкинувши польські зазіхання на свою землю, наприкінці 1918 р. вони проголосили дві лемко-русинські республіки, першу в листопаді (в Команчі), потім у грудні (у Флоринці)¹². Перша «республіка» протривала лише кілька тижнів, зате друга проіснувала майже 16 місяців. Лемко-русини, які спершу зібралися у Флоринці, а потім у Горлиці, від початку закликали до єдності з майбутньою демократичною Росією, але від кінця 1918 р. їхні провідники приєдналися до карпаторусинів з південних схилів, що хотіли долучитися до Чехословаччини. По суті лемки перші визначили кордони «держави» Карпатської Русі (включно з Лемківщиною, Пряшівщиною, Підкарпатською Руссю й Мараморощиною), яку вони описали в петиціях (з мапами) до Паризької мирної конференції¹³. Але на своїй «народній раді» в Ужгороді, в травні 1919 р., підкарпатські русини офіційно відкинули прохання лемків долучити їх до «Карпаторуської держави» в межах Чехословаччини. Внаслідок цього лемки були змушені триматися своєї «незалежної» Руської народної республіки лемків розташованої на північних схилах Карпат до початку 1920 р., коли поляки розпустили цю республіку.

Попри те, що Чехословаччина ніколи не стала федеративною державою трьох рівних народів, як того сподівалися карпаторусини, вона таки надада особливого статусу своєму найсхіднішому регіонові, що звався Підкарпатська Русь (чеською: Podkarpatská Rus)¹⁴. Чехословацькі делегати на Паризькій мирній конференції (цитата зі статті 10 Сен-Жерменської угоди вересня 1919 р.) запропонували, аби «руська територія на південь від Карпат» дістала «найповнішу автономію сумісну з єдністю Чехословацької держави»¹⁵. Це формулювання було повторене у паризькій угоді з Угорщиною (Тріанон, 1920), а також було закріплене в Чехословацькій конституції, ухваленій в лютому 1920 р. Проте жоден з цих документів не зазначав кордони запланованої в майбутньому автономної «Русинської території». Більше того, впродовж цілого періоду чехословацького правління (у 1919-1939 рр.) карпаторусини були поділені адміністративно: більшість з них (чотири п'ятих) мешкали на Підкарпатській Русі (372 тис. 500 осіб на 1921 р.), тоді як решта проживала під словацькою адміністрацією в регіоні під назвою Пряшівщина (85 600)¹⁶.

Яким же виявився той спеціальний статус, що його чехословацький уряд зарезервував за Підкарпатською Руссю? Провінція справді дістала свого власного губернатора, першим з яких став русино-американський громадський діяч Григорій Жаткович, призначений на цю посаду президентом Чехословаччини. Русинська стала офіційною

мовою поруч із чеською. Ще впродовж 1918 р., під час своїх перемовин із чехословацьким проводом в Америці, Жаткович очікував, що от-от буде запроваджено автономію, тобто буде скликано місцевий підкарпатський парламент (сойм), що контролюватиме місцевий бюджет, а русинські землі Пряшівщини («тимчасово» підпорядковані словацькій адміністрації) будуть воз'єднані з Підкарпатською Руссю¹⁷. Але ці очікування були проігноровані владою Чехословаччини, на думку якої мешканці Підкарпаття були все ще неготові самі собою керувати. У відповідь провідники карпаторусинів розпочали тривалу кампанію (наприклад, петиції до Ліги Націй та тиск русинських депутатів і senatorів чехословацького парламенту), протестуючи проти небажання Чехословаччини надати обіцяну автономію.

Нарешті у листопаді 1936 р. провідні лідери проросійської та проукраїнської орієнтації, які до тої пори були суперниками, об'єднали свої зусилля і створили Центральну руську народну раду, яка подала до чехословацького уряду пропозицію про «конституцію» автономної Підкарпатської Русі. Серед іншого, проект конституції, який містив 54 статті, наголошував на основній вимозі, яка звучала в програмах підкарпатських активістів ще від часу приєднання до Чехословаччини в 1919 р., а саме: 1) приєднання усіх сіл Словаччини, де більшість населення складають карпаторусини до Підкарпатської Русі (дана операція повинна була бути здійснена протягом одного року); 2) скликання в шестимісячний термін Сойму, який складався б із 45 осіб; 3) призначення місцевих урядовців лише з числа місцевих мешканців незалежно від національності; 4) процедура призначення губернатора, який повинен бути карпаторусином за походженням, визначалася як затвердження президентом республіки одного з трьох з числа запропонованих Соймом; 5) визнання «руської» мови офіційною для краю та чехословацьких військових частин дислокованих на його території¹⁸. Загалом конституційні пропозиції підкарпатців були проігноровані чехословацьким урядом, який натомість прийняв у червні 1937 р. Закон № 172, який був пишно задекларований як перший крок до автономії¹⁹. Згідно цього документу, зміни у статусі краю були мінімальними, серед яких слід назвати певне розширення повноважень губернатора та призначення ради при ньому. Фактично ж, остання інституція ніколи не була скликана, тобто реальна влада як і раніше залишалася в руках віце-губернатора (ним завжди був чех) та урядовців, призначених з Праги, більшість яких також були чехами. Проте у цей самий час Чехословаччина стала жертвою міжнародних подій, які кардинально змінили її долю, а також визначили питання русинської автономії.

Впродовж 1938 р. Адольф Гітлер започаткував інтенсивну дипломатичну кампанію, що закінчилася спершу захопленням сусідньої

Австрії (в березні 1939 р.), а згодом і територіальним поділом Чехословаччини. Останнє відбулося в Мюнхені 29-30 вересня, де Гітлер зумів переконати свою співницю Італію та своїх противників Британію та Францію зробити наступне: 1) дозволити Німеччині захопити так звану Судетську область (частини Богемії та Моравії); 2) скликати іншу конференцію, яка б задовільнила територіальні претензії Угорщини щодо Чехословаччини (в Словаччині та на Підкарпатській Русі); 3) змінити політичну структуру Чехословаччини таким чином, аби втілити автономістські бажання двох східних провінцій країни – Словаччини та Підкарпатської Русі.

Вже вкотре русинська автономія з'явилася на порядку денному тоді, коли загострилася міжнародна криза в Центральній Європі, цього разу в інтересах нацистської Німеччини. Отож в рамках перетвореної Чехословаччини 9 жовтня 1938 р. Підкарпатська Русь одержала свій перший автономний уряд у складі трьох осіб на чолі з прем'єр-міністром Андрієм Бродієм²⁰. А вже кілька тижнів пізніше підкарпатський кабінет було розпущено чехословацькими властями (що обвинувачували Бродія в проугорській діяльності), натомість було призначено новий кабінет на чолі з Августином Волошином. Завданням нового кабінету було довести його відданість Чехословаччині і в той же час запровадити українську національну орієнтацію в усіх сферах життя на Подкарпатті. Волошин і його прихильники почали називати свою територію Карпатською Україною, бо були переконані, що місцеві мешканці належали до української нації. За новим конституційним правом Чехословаччини (від 22 листопада 1938 р.) та іншими декретами Підкарпаттю гарантувалося самоврядування, розподіл влад і обов'язків з центральним урядом в Празі, а також оголошувалися вибори до місцевого парламенту (сойму). Фактично чехословацькі обіцянки надати автономію Підкарпатській Русі з 1919 р. нарешті втілилися двома десятиліттями пізніше, внаслідок Мюнхенського пакту у вересні 1938 р.²¹

Як виявилось, автономна Карпато-Україна змогла проіснувати лише кілька місяців, бо 15 березня 1939 р. Гітлер розібрав те, що лишилося від Чехословаччини. Так, Богемія та Моравія були приєднані як спільний протекторат до Німеччини; Словаччині дозволено було проголосити свою незалежність в якості союзниці нацистської Німеччини, а Карпатська Україна, проголосивши свою незалежність на один лише день, з дозволу Гітлера була приєднана до Угорщини²².

Проте питання русинської автономії не зникло з порядку денного. Ті місцеві провідники, які виступали за повернення угорського панування (такі, як Андрій Бродій, Степан Фенцик, Олександр Ільницький), в якості виногороди стали депутатами угорського парламенту, де

вони висунули проект створення автономної території під назвою Підкарпатське воєводство (угорською: Kárpátaljai vajdaság) або просто Підкарпаття (угорською: Kárpátalja)²³. Ці пропозиції дійсно обговорювались, але ніколи не були втілені, і впродовж війни офіційна назва цього регіону в Угорщині була Підкарпатська територія (угорською: Kárpátaljai terület).

Коли ж у вересні-жовтні 1944 р. Радянська армія прибула на Підкарпатську Русь, одразу стало ясно, що Сталін не збирався дотримуватися військових угод зі своїми союзниками, які передбачали відновлення Чехословаччини в її до-Мюнхенських кордонах (тобто із Підкарпатською Руссю). Натомість радянські офіцери безпеки разом із місцевими комуністами організували в Мукачевому 26 листопада 1944 р. перший Конгрес Народних Комітетів, який закликав до «возз'єднання» території тепер відомої як Закарпатська Україна із Радянською Україною, а відтак із Радянським Союзом. Впродовж перехідного періоду (жовтень 1944 – червень 1945 р.) Закарпатська Україна фактично існувала як «незалежна» територіальна одиниця, що керувалася наказами власної Народної Ради Закарпатської України в складі 17 осіб²⁴.

Та ще перед тим як акт «возз'єднання» був підтверджений формальною угодою з Чехословаччиною в червні 1945 р., питання русинської автономії виникло ще один раз, цього разу перед радянською владою. В листопаді 1944 р. провідники місцевої православної церкви (включно з шанованим архимандритом Олексієм Кабалуком) і віце-голова Народної Ради Закарпатської України Петро Лінтур надіслали петицію Сталіну із закликом до визнання автономної Карпато-Російської Радянської республіки (російською: Карпаторусская Советская республика), яка мала приєднатися до Радянського Союзу як окрема одиниця, а не у складі Радянської України. Та до цього прохання не дослухалися в Москві, де, очевидно, не хотіли ще однієї радянської республіки, тим більше такої, кордони якої мали поширюватися на словацькі й угорські землі²⁵. Більше того, русофільський аспект прохання (Лінтур і Кабалюк вважали карпаторусинів галуззю російського народу) не вписувався в офіційне радянське обґрунтування «возз'єднання», що базувалося на «добровільному бажанні» народу Закарпатської України «возз'єднатися зі своєю Великою Матір'ю, Радянською Україною»²⁶.

Також цікаво відмітити, що впродовж перехідного політичного періоду 1944-1945 рр., коли Закарпатська Україна фактично не була ані частиною Чехословаччини, ані Радянського Союзу, карпаторусини, що проживали на сусідніх теренах, знову висловили бажання стати частиною об'єднаної самоврядної Карпатської Русі. Тому

в Словаччині представницький орган місцевих русинів Українська народна рада Пряшівщини 1 березня 1945 р. ухвалила резолюцію, що просила радянський уряд «коли він вирішуватиме питання Закарпатської України, не забути про те, що на Пряшівщині також живуть українці, які ... є кровними братами закарпатських українців»²⁷. Але ця відкрита пропозиція долучити Пряшівщину до Радянської України не сподобалась словацьким провідникам (як комуністичним, так і некомуністичним), тому від прохання згодом відмовились. У цей же час карпаторусини з Північно-Центральної Румунії утворили в Сігеті народну раду, яка 4 лютого 1945 р. ухвалила резолюцію, що закликала своїх делегатів «продовжувати боротьбу за приєднання Мараморощини до Радянської України»²⁸. Майже одразу радянські власті дали зрозуміти, що вони анітрохи не збирались поширювати кордони своєї країни на терени населеної карпаторусинами румунської Мараморощини²⁹.

Радянська влада загалом була негативно налаштована щодо подальших змін кордонів зі своїми західними сусідами, які усі зрештою стали «братніми» комуністичними країнами. А проте бажання отримати бодай якусь автономію не пропадало, принаймні у русинів Пряшівщини, що лишалась в межах Словаччини. Так, не пройшло й року, як комуністи захопили владу в Чехословаччині (в лютому 1948 р.), а карпаторусини уже подали дві пропозиції новому урядові стосовно питання автономії. Першу з них, у листопаді 1948 р., зформулював голова Української Народної Ради Пряшева Іван Рогаль-Ільків, у якій він закликав до гарантування певних культурних і мовних прав «українським» мешканцям Словаччини. Те, якими будуть ці гарантії, лишалося на розсуд комуністичної влади Чехословаччини. Другу пропозицію в січні 1949 р. подав голова районного комітету Комуністичної партії Словаччини в містечку Гуменне Штефан Бунганич, який закликав до створення Карпаторуської (Української) автономної області; її адміністрація мала би відповідати за справи освіти, культури, соціальної сфери, охорони здоров'я, сільського господарства, місцевого управління й фінансів. З приводу делікатного національного питання, то Бунганич залишав його вирішення на майбутнє, коли автономні власті самі вирішать: ідентифікувати себе з українцями чи підтримати розвиток окремої національності – русинської. Та в кінцевому підсумку власті комуністичної Чехословаччини відкинули ідею територіальної автономії як такої, а за кілька років ухвалили рішення про те, аби вважати місцевих мешканців українцями, без жодних варіантів³⁰.

Подібні ж погляди переважали й серед комуністичних властей сусідньої Підкарпатської Русі, яку Чехословаччина формально пере-

дала Радянському Союзові в червні 1945 р. під назвою «Закарпатської України». Протягом наступного півстоліття (1945-1991) питання автономії або будь-якої зміни політичного статусу Закарпаття³¹ навіть не обговорювалося в централізованому Радянському Союзі. Проте в 1970-х рр. в регіоні появились деякі помітні політичні та релігійні дисиденти (як Юрій Бадзьо та Йосиф Тереля), які мали вплив у ширшому середовищі українських дисидентів³². Більш місцеве значення мав учитель Павло Кампов, який в 1970 р., на 25-річний ювілей «возз'єднання» Закарпаття з Радянським Союзом написав політичний трактат під назвою «25 років надій та розчарувань», в якому «призвал трудящихся Закарпаття "оставить глубокий сон" и подняться на борьбу за отторжение его от Советского Союза, за образование "республики Подкарпатская Русь"»³³. Швидкий арешт та засудження Кампова як члена так званої Партії національного відродження Підкарпатської Русі убило в зародку рух за політичне перетворення регіону. Всі ці події в дійсності засвідчили, що ідеї про автономію Підкарпатської Русі залишались жити навіть протягом радянських часів³⁴.

Під час перебудови розпочатої за Михайла Горбачова питання автономії Закарпаття знову стало громадським питанням. Так у 1989 р., коли заклик Горбачова до гласності нарешті дійшов до периферії Радянської України, в закарпатській пресі та в новонародженому громадянському суспільстві розпочалися дискусії з приводу тривалий час замовчуваних тем, наприклад, «справжньої» ідентичності карпаторусинів та колись автономного статусу їхнього регіону³⁵. Питання автономії було пов'язане з ширшими дискусіями по всій Україні: чи країна стане суверенною, чи можливо незалежною державою і якщо так, то чи буде вона унітарною чи федеративною державою у складі історичних регіонів, кожен з яких матиме значну автономію? На Закарпатті нещодавно засноване Товариство карпатських русинів видало у вересні 1990 р. меморандум, який закликав радянського президента Горбачова та Верховну Раду РСР перетворити Закарпаття на «автономну республіку Підкарпатська Русь»³⁶. А вже за кілька місяців Закарпатська обласна рада була змушена розглянути пропозиції, що з'явилися в меморандумі.

В час, коли була проголошена декларація незалежності України 24 серпня 1991 р., а також розпочалася підготовка до національного референдуму щодо цього питання та до президентських виборів 1 грудня, підсилювалися дискусії щодо статусу Закарпаття³⁷. В жовтні Закарпатська обласна рада призначила комісію з вивчення питання автономії³⁸. Ця комісія на чолі з шанованим закарпатським істориком Іваном Гранчаком, беручи до уваги історичний прецедент і своєрідні культурні й економічні риси регіону, рекомендувала облраді аби

Закарпаття знову набуло автономного статусу, але вже в межах незалежної України. У той же час організації подібні до Товариства карпатських русинів, яка висунула вимогу автономії, також закликала визнати місцевих мешканців окремою національністю. Внаслідок цього питання автономії набуло виразних етнолінгвістичних ознак (карпаторусинської національної) ідентичності як підстави закарпатського регіоналізму.

За десять днів до палко очікуваного національного референдуму голова Верховної Ради і кандидат в президенти Леонід Кравчук прибув до Ужгороду для консультацій з Закарпатською обласною радою, під час яких питання автономії було одним головних на порядку денному. Кравчук запропонував компроміс. Він наполягав, що після цього не повинно бути жодних спекуляцій щодо можливого статусу Закарпаття поза межами України³⁹, і що доля області вирішиться одним додатковим питанням на референдумі, який водночас мав вирішити питання української незалежності та визначити особу першого президента України. Те додаткове запитання було наступним: «Чи ви хочете, аби Закарпаття, згідно з конституцією держави, набуло статусу спеціальної самоврядної адміністративної території як правового суб'єкта в межах незалежної України і щоб воно не увійшло до жодної іншої адміністративно-територіальної одиниці?»⁴⁰

Подібно до інших політиків-кандидатів на виборчу посаду Кравчук публічно проголосив перед тим як поїхав з Закарпаття: якщо населення регіону схвалить автономію Закарпаття на референдумі, і якщо його оберуть президентом, то він очікує, що автономія буде запроваджена вже за кілька місяців, тобто до весни 1992 р.

1 грудня 1991 р. закарпатські виборці дійсно проголосували за незалежність України (92 відсотки); вони також проголосували за Кравчука як президента України (58 відсотків); і також вони схвалили ідею автономії регіону (78 відсотків)⁴¹. Але що трапилося по цьому? Незалежність України була легітимізована на національному референдумі, Леонід Кравчук став президентом України, але автономний статус Закарпаття так і не було запроваджено. Насправді не бракувало пропозицій щодо автономії Закарпаття, починаючи від «офіційного» подання від Закарпатської обласної ради; у ній був заклик до створення «спеціальної самоврядної адміністративної території». Пропозицію було подано до Верховної Ради на початку 1992 р. У той же час було обнародовано кілька інших пропозицій, між ними: від групи проукраїнської інтелігенції з закликом до «самоврядного Закарпаття»; від Асоціації нерадикальних демократів, із закликом до створення «Підкарпатської республіки у складі незалежної України»; та від групи русинської інтелігенції, що закликала до створення «спеціальної самоврядної адміністративної території»⁴².

Протягом наступних місяців і років президент Кравчук винував Верховну раду за невирішення автономного питання, крім того, певні народні депутати, зокрема українські націоналісти, і урядові представники почали стверджувати, що регіональний референдум 1 грудня був незаконний, навіть попри те, що він відбувся в рамках референдуму про незалежність України та президентських виборів, які звісно вважалися правочинними. Принаймні один депутат із Закарпаття комуніст Іван Мигович намагався підняти питання автономії в українському парламенті, але безуспішно⁴³.

В самому регіоні карпаторусинські діячі нагадували українському урядові про невиконані обіцянки щодо автономії, і для того, аби привернути увагу до цього питання, вони створили у 1993 р. «тимчасовий уряд» так званої «Республіки Підкарпатська Русь». «Республіка» утворила свій власний, ніким невизнаний кабінет і прем'єр-міністра, що чекали на той момент, коли Україна мала би згодитись на їхні вимоги або навіть сама розпастися як держава⁴⁴. Десь в 1999 р. цей тіньовий кабінет саморозпустився внаслідок «політичної» угоди з місцевими силами, що підтримували тодішнього президента Леоніда Кучму.

Нарешті в грудні 2007 р., 16 років після референдуму 1991 р., громадська організація під назвою Парламент Підкарпатської Русі (Сойм подкарпатських русинів) на чолі з православним священником Димитрієм Сидором оголосив про свій намір проголосити Закарпаття автономною територією незважаючи на реакцію самої України⁴⁵. На початку 2008 р. до сойму долучилась Національна рада підкарпатських русинів (Народна рада подкарпатских русинів) на чолі з лікарем і депутатом облради Євгеном Жупаном і разом обидві організації в червні 2008 р. скликали перший Європейський Конгрес підкарпатських русинів. Під час зібрання другого конгресу в жовтні 2008 р. її учасники у своєму меморандумі проголосили «відновлення русинської державності (така яка вже начебто існувала в листопаді 1938 р.) у формі Республіки Підкарпатської Русі», що мало вступити в правову силу 1 грудня 2008 р.⁴⁶ Вже наступного дня стали відомі члени уряду Республіки Підкарпатська Русь, а її кабмін поновив заклики до уряду Росії забезпечити статус і безпеку нової «суверенної республіки»⁴⁷. Ці останні зусилля досягти автономії та навіть державності для Підкарпатської Русі були гостро розкритиковані багатьма русинськими діячами в регіоні й поза його межами, зокрема Світовим конгресом русинів⁴⁸. Тим не менше, такі екстремістські, хоча й нереалістичні заяви досягли принаймні однієї цілі: вони привернули увагу міжнародних медій⁴⁹, уряду України⁵⁰ та певних урядових, громадських та інтелектуальних кіл в Росії до долі карпаторусинів в Україні⁵¹.

Висновки

Які ж висновки можна зробити з цієї дискусії про традицію автономії в Карпатській Русі? Перший і найбільш очевидний – те, що автономія або певного роду самоврядування аж ніяк не новина для регіону, а радше періодична проблема від 1848 р., тобто вже понад 150 років.

По-друге, автономія цього регіону стала нормальним чи прийнятним явищем. Іншими словами, від 1848 р., завжди коли відбувалося якесь велике політичне потрясіння, що погрожувало змінити політичний лад у Центральній Європі, розмаїті сусідні держави зацікавлені в Карпатській Русі, особливо в її частині на південних схилах Карпат, не ставили під сумнів того, що питання автономії чи самоврядування регіону вимагало бодай теоретичного, а то й практичного розгляду. Тому в 1918-1919 рр. і Угорщина, і Чехословаччина розглядали свої власні плани для Підкарпатської Русі; потім знову у 1938 р. нацисти змусили Чехословаччину втілити у життя її обіцянки автономії. А через рік угорці виправдовували своє захоплення регіону частково через обіцянку запровадити автономію. Більш нещодавно, після розпаду Радянського Союзу, провід незалежної України також відчував потребу підсилити свою легітимність в регіоні через обіцянку запровадити автономію вже на початку 1992 р.

Третій висновок пов'язаний із засадами, на яких базується автономія Карпатської Русі. Так, починаючи з 1848 р. і протягом принаймні першої половини ХХ ст. легітимізуючим принципом автономії була саме національність, а не територія. Іншими словами, статус автономії передбачався не для територіальної одиниці (Карпатської Русі), а для найчисельнішої етнологічної групи регіону – карпаторусинів. Саме через це угорці назвали цей регіон наприкінці 1918 р. Руська Країна; міжнародні угоди 1919-1920 рр., що постали на Паризькій мирній конференції, безпосередньо писали про «русинів на південь від Карпат»; і нарешті недаремно після 1919 р. Чехословаччина називала свою новоутверену провінцію не просто «Підкарпаття», а саме «Підкарпатська Русь» (Podkarpatská Rus) чи «Підкарпаторуська Земля» (Země podkarpatoruská). Іншими словами, автономія надавалася національній групі, а лише потім визначалася територія, яка утворювала «національну» батьківщину цієї групи. Та 1991 р. майбутній президент України відмовився від етнологічного на користь територіального принципу, найподібніше через те, що українське суспільство – тоді й дотепер – неохоче приймає ідею про те, що карпаторусини складають національність, відмінну від українців, подібно до того як українці різняться від росіян і білорусів.

Четвертий висновок стосується політичного досвіду або готовності до автономії. Так після 1919 р. чехословацький уряд стверджу-

вав, що не може запровадити повну автономію через те, що карпаторусини були все ще політично незрілі для такої громадянської відповідальності. Також після 1989 р. українські критики автономії Закарпаття вважали, що місцеві карпаторусини не мали політичного досвіду. Опускаючи тут сумнівне питання про те, як і хто визначає політичну «зрілість» даного суспільства, факт лишається фактом, що понад століття Карпатська Русь виховала численних осіб, які мали політичний досвід депутатів парламенту й урядових управлінців протягом періоду австро-угорського, чехословацького, угорського, радянського та українського урядів. Також іронічно, що з усіх інших регіонів сучасної України Підкарпатська Русь/Закарпаття була першим тереном, що одержав правовий та міжнародний статус із певним самоврядуванням, і що важливо – протягом цілих 20 років (1919-1939).

Читачі можливо очікують від цього дослідження ще одного висновку, а саме того, як буде вирішено питання автономії Закарпаття в майбутньому і який політичний курс український уряд проводитиме у даному випадку. Та оскільки я вважаю, що роль історика – описувати минуле та уникати передбачень майбутнього, я залишу всі думки з цього приводу політологам і журналістам. Можливо в якості завершальної думки я лише ризикну припустити, зважаючи на історичний розвиток останніх 150 років, що питання автономії Підкарпатської Русі чи Закарпаття разом зі спорідненим питанням визнання карпаторусинів окремою національністю напевно не зійдуть з порядку денного, доки вони не будуть розв’язані властями України на користь корінних мешканців регіону.

*Переклад з англійської
Сергія Біленького та Надії Кушко.*

ПРИМІТКИ

1. Статистика Австро-Угорщини щодо національності базувалася на відповідях щодо рідної мови. Це було, фактично, більш надійним показником етнічного походження (національності), ніж метод, застосовуваний державами в міжвоєнний період, які зобов’язували людей вказувати національність, в результаті чого багато осіб ідентифікували своє етнічне походження з державою, де вони мешкають, тобто із громадянством.

2. Більш детально див.: *Paul Robert Magocsi. Mapping Stateless Peoples. The East Slavs of the Carpathians. Canadian Slavonic Papers, XXXIX, 3-4 (Edmonton, 1998). Pp. 301-334; kapra Carpatho-Rusyn Settlement at the Outset of the 20th Century with Additional Data from 1881 and 1806, 2nd revised edition. Orwell, Vt.: Carpatho-Rusyn Research Center, 1998.*

3. Загальний вступ до політичного розвитку серед карпатських русинів у цей період можна знайти в наступних виданнях: *Мельникова И.Н.* Закарпатская Украина в революции 1848 года. Пряшів: Культурний союз українських трудящих, 1952; *Žegus I.* Die Nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen. 1848-1914. Wiesbaden: Otto Harrasowitz, 1965, особл. С. 23-52; *Данілак М.* Галицькі, буковинські та закарпатські українці в революції 1848-1849 років. Братислава-Пряшів: Словацьке педагогічне вид-во, Відділ української літератури, 1972, особл. с. 157-190.

4. Про наступну діяльність А. Добрянського щодо закріплення автономного статусу Ужгородського (Руського) округу див.: *Vergun D.* Opatření ministra Bacha k ochromení karpatoruského obrození r. 1849-50 // Записки научно-исследовательского объединения Русского свободного университета. VIII. Прага, 1938. С. 227-240.

5. В 1860 г., після того як імперський Жовтневий Диплом дозволив повторне скликання угорського парламенту, новообраний депутат Адольф Добрянський (якому не дозволили зайняти крісло в парламенті) сформулював пропозицію, аби Угорське королівство було розділене на 5 національних округів, один з яких мав би бути карпаторусинським.

6. Докладніше про цей період див.: *Mayer M.* The Rusyns of Hungary: Political and Social Developments. 1860-1910. New York: Columbia University Press / East European Monographs, 1997. Pp. 28-37.

7. На процесі А. Добрянський був звинувачений у зраді Австро-Угорщини. Після виправдання в 1882 р. він був змушений залишити територію Угорського Королівства і згодом оселився в м. Іннсбрук на заході Австрії, де провів решту життя (аж до смерті в 1901 р.), продовжуючи публікувати трактати щодо реструктуризації Австро-Угорщини на федеральній основі на засадах національно-територіальних округів.

8. Докладніше щодо народних рад та політичних пропозицій наприкінці Першої світової війни див.: *Magocsi Paul Robert.* The Rusyn Decision to Unite with Czechoslovakia // *Slavic Review*. XXXIV, 2 (Seattle, 1975). Pp. 360-381; *Magocsi Paul Robert.* The Political Activity of Rusyn-American Immigrants in 1918. *East European Quarterly*. X, 3. Boulder, Colo., 1976. Pp. 347-365.

9. Наукова література на тему Руської Країни є дуже обмеженою. Див. зорема: *Botlik J.* Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. Vol. I: 1918-1945. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke/Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara, 2005. Pp. 73-137; та ранішу працю агіографічного характеру, засновану на радянському марксистському підході щодо кількох тижнів комуністичного режиму в Угорщині очолюваного Белою Куном - «радянської» Руської Країни: *Снівак Б., Троян М.* 40 незабутніх днів: з історії боротьби за Владу Рад на Закарпатті в 1919 році. Ужгород: Карпати, 1967.

10. Конституція Руської Країни. Руська правда. Мукачево. 12 квітня 1919. Цікаво зазначити, що територія пропонованого автономного регіону, який включав населені русинами території п'ятьох комітатів на Підкарпатській Русі та Пряшівщині, зі сходу на захід: Мараморош, Берег, Унг, Земплин та Шариш.

11. Ця назва вживається в джерелах того часу. Див. статтю під тією ж назвою у «Руська крайна». Ужгород. 12 лютого 1919. С. 2.

12. Найдетальнішу інформацію щодо Лемківської республіки можна знайти в *Horbal B. Działalność polityczna Łemków na Łemkowszczyźnie, 1918-1921. Wrocław: Arboretum, 1997.*

13. *Beskid A., Sobin D. The Origin of the Lems: Slavs of Danubian Provenance. Memorandum to the Peace Conference Concerning Their National Claims. Prešov: National Council of Carpatho-Russians, 1919.* Див. також: *Horbal B. Sprawa łemkowska na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 roku. Wrocławskie Studia Wschodnie. VIII. Wrocław, 2004. Pp. 139-162.*

14. На тему складних відносин Підкарпатської Русі з Чехословацькою Республікою, див.: *Peška Z. Ústava Podkarpatské Rusi. Bratislava: časopis Učené společnosti Šafaříkovy/ III, 2. Bratislava, 1929. Pp. 327-334* і окремим виданням: *Praha: Státní tiskárna, 1929; Peška Z. Podkarpatská Rus // Slovník veřejného práva českoslovensého / Emil Hacha et al., eds. Brno: Polygrafia—Rudolf M. Rohrer, 1934. Pp. 107-115.*

15. Інші умови Сен-Жерменської угоди вимагали скликання крайнового сойму, а також призначення губернатора, відповідального за мовні, освітні та релігійні питання (стаття 11); за призначення урядовців з-поміж місцевого населення (стаття 12); а також, за обрання представників до національного парламенту (стаття 13). *Traité entre les Principales Puissances Alliées et Associées et la Tchécoslovaquie. Paris, 1919.*

16. Питання автономії Підкарпатської Русі у той час викликало значний інтерес серед авторів кількох європейських країн: *Zawadowski Z. Ruś podkarpacka i jej stanowisko prawno-polityczne. Warszawa: Zakłady graficzne Straszewiczów, 1931; Martel R. La Ruthénie subcarpathique. Paris: Paul Hartman, 1935; Macartney C.A. «Ruthenia» in his Hungary and Her Successors: The Treaty of Trianon and Its Consequences, 1919-1937. London, New York, and Toronto: Oxford University Press / Royal Institute of International Affairs, 1937. Pp. 200-250; Scrimali A. La regione autonoma della Ruthenia dopo il Trattato di San Germano. Palermo: Libreria Pampalone, 1938; Ballreich H. Karpatenrussland: ein kapitel tschechischen Nationalitätenrechts und tschechischen Nationalitäten Politik. Heidelberg: Carl Winter, 1938.*

Протягом всього періоду комуністичного правління на території Радянського Союзу та його країн-сателітів у Центральній та Східній Європі (1945-1989) на позитивні аспекти взаємин «буржуазної» Чехословаччини та Підкарпатської Русі було накладено жорстке табу. Ці взаємини були предметом досліджень лише авторів із Заходу (серед яких варто назвати імена Вальтера Ганака, Петра Стерча та Павла Роберта Магочія). Після радикальної зміни політичних обставин після 1989 р. відбулося кілька конференцій на цю тему в Україні, Словаччині, Чеській Республіці та Росії, а також з'явилися ґрунтовні монографії, присвячені цьому предметові: *Švorc P. Zakliata krajina: Podkarpatská Rus, 1918-1946. Prešov: Universum, 1996* - доповнене видання чеською мовою: *Zakletá zem: Podkarpatská Rus, 1918-1946. Praha: Lidové noviny, 2006; Mosný P. Podkarpatská Rus: nerealizovaná autonómia. Bratislava: Slovak Academic Press, 2001; Болдижар М., Мосні П. Державно-правовий*

статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини Ужгород: Ужгородський національний університет, 2002; *Botlik J. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. Vol. I: 1918-1945. Nyiregyháza: Nyiregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke / Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara*, 2005. Esp. Pp. 138-243; *Шевченко К.* Русины и межвоенная Чехословакия. М.: Модест Колеров, 2006; *Пушкаш А.* Цивилизация и варварство: Закарпатье, 1918-1945. М.: Европа, Институт славяноведения Российской академии наук, 2006. С. 65-160.

17. Первісно «тимчасовий» кордон між Словаччиною та Підкарпатською Руссю був встановлений вздовж р. Уж; згодом, у 1928 р. цей кордон було посунуто дещо західніше, і таким чином кілька додатково кілька тисяч карпаторусинів опинилися на території Підкарпатської Русі.

18. Проект конституції був надрукований у двох мовних редакціях: Проект закона Центральної руської народної ради про конституцію автономної Підкарпатської Русі (Ужгород: Книгопечатня Юлія Фельдешія, 1937) та Законопроект Центральной русской народной рады о конституции автономной Подкарпатской Руси (Ужгород: Книгопечатня Юлія Фельдешія, 1937). Варто зауважити, що обидва тексти демонструють нерозв'язані суперечності між різними національними орієнтаціями, зокрема українське видання визначає пропоновану офіційну мову як «мова руська (малоруська)», в той час як російський текст вживає термін «язык русский».

19. Текст закону та дискусію щодо його значення можна знайти у виданні: *Peška Z. Nové zřízení Podkarpatské Rusi. Praha: Orbis*, 1938.

20. Класичними працями на тему періоду автономії (написаними з проукраїнської точки зору) є наступні: *Стерчо П.* Карпато-українська держава: до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Торонто: Наукове товариство ім. Шевченка, 1965; Передрук: Львів: За вільну Україну, 1995; Доповнене та перероблене англomовне видання: *Stercho P. Diplomacy of Double Morality: Europe's Crossroads in Carpatho-Ukraine, 1919-1939. New York: Carpathian Research Center*, 1971.

Після майже півстоліття шельмування радянськими марксистськими авторами як «фашистський маріонетковий режим», у незалежній Україні після 1991 р. кілька місяців автономної Карпатської України стали предметом численних конференцій, громадських святкувань та публікацій, включаючи енциклопедичного характеру працю, покликану описати усі аспекти існування «держави»: Вони боронили Карпатську Україну. Ужгород: Карпати, 2002. Редактором цього видання та безлічі інших на цю тему є Микола М. Вегеш. Серед інших його робіт слід назвати Карпатська Україна: документи і факти. (Ужгород: Карпати, 2004) та розкішне подарункове видання Вегеш М., Токар М. Карпатська Україна на шляху державотворення. Ужгород: Карпати, 2009.

21. Про зміни в структурі та законодавчих стосунках між Підкарпатською Руссю та Чехословаччиною після листопада 1938 р. див.: *Shandor V. Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century: A Legal and Political History. Cambridge, Mass.: Harvard University Press/Ukrainian Research Institute*, 1997. Pp. 67-126.

22. Незважаючи на свою ефемерність, декларація 15 березня 1939 р. стала не лише об'єктом позитивного аналізу науковцями посткомуністичного За-

карпаття. Самий день 15 березня став приводом для щорічного святкування на державному рівні, особливо за президентства Віктора Ющенка, стверджуючи таким чином факт попереництва «незалежності» краю 1939 р. та здобуття незалежності Україною 1991 р.

23. Щодо різноманітних пропозицій автономії див.: *Tilkovszky L. Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938-1941.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967). Esp. pp. 145-254; *Botlik. Közigazgatás.* Vol. II. Pp. 44-58; *Пушкаш А.* Цивілізація и варварство. С. 311-334; *Баран О.* Проблема закарпатської автономії в Угорщині в 1939-41 pp. // *Закарпаття під Угорщиною, 1939-1944 / В. Маркусь, В. Худанич, ред.* Нью-Йорк-Чикаго-Ужгород: Гражда-Карпати, 1999, С. 49-63.

24. Щодо особливого статусу Закарпатської України, який деякі нинішні карпаторусинські діячі вважають «незалежною» державою, див.: *Pop I. Transcarpathian Ukraine/Zakarpats'ka Ukraïna // Encyclopedia of Rusyn History and Culture, and rev. edition,* eds. Paul Robert Magocsi and Ivan Pop. Toronto, Buffalo, and London: University of Toronto Press, 2005. Pp. 496-497.

25. Возз'єднання: збірник архівних документів і матеріалів про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною / О.Д. Довганич та ін., ред. 2-е доповнене видання. Ужгород: Вид-во Закарпаття, 2000. Док. 15. С. 45-48. «Карпаторусская советская республика» повинна була охоплювати територію від с. Ясиня на крайньому сході Закарпаття до р. Попрад в Центральній Словачині, під Татрами, та до Дебрецена в Східній Угорщині. Цей напівзабутий історичний факт став відомим завдяки публікації у місцевій закарпатській газеті у 1995 р., повний текст якої пізніше був передрукований в книзі.

26. Ibid. Док. 28. Маніфест Першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України, що відбувся в Мукачеві 26 листопада 1944 р. С. 70-73.

27. *Ванат І.* Матеріали до історії Української народної ради Пряшівщини, 1945-1952. Пряшів: ЕХСО, 2001. Док. 7. Протокол Першого з'їзду делегатів українських сіл і округів Пряшівщини. С. 39.

28. Возз'єднання... Док. 71. С. 160. Протокол першого з'їзду народних комітетів Мараморошської округи. С. 160.

29. Щодо цього маловідомого факту, який торкався проблем кордонів у радянській сфері впливу по Другій світовій війні, див.: *Веґеш М.М., Горват Л.В.* Нариси історії українців Мараморощини (Румунія) в 1918-1945 роках. Ужгород: Ужгородський національний університет, 1998. С. 72-82.

30. Детальніше див.: *Bajcura I. Ukrajinská otázka v ČSSR (Košice: Východoslovenské vydavateľ'stvo, 1967).* Pp. 109-117.

31. 1 січня 1946 р., лише по кількох місяцях після приєднання, радянські власті змінили статус та назву Закарпатської України (самоврядна територія з листопада 1944 р. до червня 1945 р.) на Закарпатську область; тобто територіальну одиницю, статус якої нічим не відрізнявся від будь-якого іншого регіону Радянського Союзу.

32. Бадзьо критикував радянську національну політику; Тереля захищав заборонену (і на той час підпільну) греко-католицьку церкву.

33. Кампов П. Рідна земле, мій притулку і плахо: спогади політв'язня брежнєвсько-андроповських ГУЛАГів. Ужгород: Вид-во Валерія Падяка, 2001. С. 87-99. Дані цитати взято зі звинувачення прокурора проти П. Кампова на процесі 2 листопада 1970 р. Текст звинувачення подано на сторінках 100-118 поряд із текстом трактату підписаного псевдонімом Петро Подкарпатський «25 років надій і розчарувань».

34. Щодо Кампова, то його термін ув'язнення почався в 1970 р. був закінчився амністією в 1977 р. Пізніше, однак, він був знову заарештований та отримав новий термін в 1981 р., згодом здобувши репутацію останнього радянського політичного в'язня (був звільнений 30 серпня 1989 р. вже у розпалі горбачовської перебудови).

35. Дебати розпочалися 5-сторінковою статтею професора Павла Чучки «Как русины стали украинцами», Закарпатская правда (Ужгород), 12-16 вересня, 1989. Ця сама газета, орган обласного комітету Комуністичної партії Радянського Союзу, протягом року, починаючи з серпня 1990 р. вмящувала на своїх сторінках колонку «Україна і русинізм».

36. Декларація Товариства карпатських русинів про повернення Закарпатській області статусу автономної республіки // Отчий храм. Ужгород. Септембер-октобер 1990. С. 1-2.

37. Офіційна газета Закарпатської обласної ради «Новини Закарпаття» вміщувала на своїх сторінках серію статей під рубрикою «Незалежна Україна і статус Закарпаття в ній». Більшість авторів її виступали на користь автономії, наприклад: Іван Гранчак. Автономія: за і проти (6 листопада 1991). С. 4-5; Михайло Болдижар. Закарпаття: погляд у майбутнє (13 листопада 1991). С. 4-5; Іван Гранчак. Самоврядність: за і проти (28 листопада November 1991). С. 4-5.

38. На тему діяльності Закарпатської обласної ради та районних рад в ці критичні місяці див.: Олександр Гаврош. Автономія Закарпаття: народний самовияв чи номенклатурний путч? І. № 23: Федеративна республіка Україна (Львів, 2001); Володимир Пінаш. Феномен регіонального сепаратизму в Закарпатті (Мукачево: Карпатська вежа, 2009). С. 21-32; спогади тодішнього голови Обласної ради Михайла Волощука в «Русинська родина». № 3 [3]. 7 листопада 2009. С. 6.

39. Починаючи від 1990 р., коли в закарпатській пресі вирували дискусії щодо політичних змін, з'явилися спекуляції щодо повернення краю до Чехословаччини в складі якої між двома світовими війнами регіон переживав свій «золотий вік». Більше того, крайньо права Республіканська партія посткомуністичної Чехословаччини відкрито закликав до «повернення Підкарпатської Русі». Лідер партії, депутат чехословацького парламенту Мірослав Сладек навіть здійснив розрекламований пресою візит до Закарпаття, де в присутності активістів Товариства карпатських русинів, врочисто підняв чехословацький прапор.

Угорська меншина Закарпаття, чії громадські організації приєдналися до вимог карпаторусинів щодо автономії, також вимагали свій власний національний автономний округ (Magyar Autonóm Körzet) на південному заході Закарпаття, що спровокувала спекуляції, що ця територія - і навіть ціла область - може бути анексована Угорщиною.

40. Саме Кравчук наставляв, аби слово «автономія» було замінено на «спеціальна самоврядна територія». Дискусію на цю тему див.: *Годьмаш П., Годьмаш С.* История республики Подкарпатская Русь. Ужгород: Патент, 2008. С. 486-491.

41. Статистику голосування на районному рівні на обидвох референдумах та виборах президента подано в таблицях книзі Закарпаття в етнографічному вимірі. Київ: НАНУ, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, 2008. С. 661-662.

42. Повний текст «офіційних» та альтернативних пропозицій див.: Новини Закарпаття. 1 лютого, 22 лютого, 27 лютого, 1992; Карпатська Україна. 20 лютого. 1992.

43. *Мигович І.* Закарпаття: на зламі епох. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2008. С. 303-307, 310-315.

44. *Годьмаш П., Годьмаш С.* История республики Подкарпатская Русь. С. 502. Згодом склад кабінету «тимчасового уряду» був привселюдно оголошений, його прем'єром був ужгородський професор мікробіології Іван Туряниця, а міністр закордонних справ став вихідець із Закарпаття, на той час мешканець Словаччини Тибор Ондик.

Феномен «тимчасового уряду» був помічений за межами України. Його голова професор Туряниця був запрошений на конференції присвячені «розбудові демократії», що відбувалися в Данії (див. Focus on Rusyns: International Colloquium on the Rusyns of East Central Europe. *T. Trier, ed.* Copenhagen: Danish Cultural Institute, 1999, його діяльність навіть привернула увагу ширшого загалу завдяки статті *Timomi Gartona Esha (Timothy Garton Ash.* Long Live Ruthenia. New York Review of Books. XLVI, 7 (April 22, 1999), pp. 54-55), що в майже одночасно з'явилася в перекладі німецькою у «Frankfurter Allgemeine Zeitung», № 66, March 19, 1999, р. 45; та словацькою у *Magazin Sme (Bratislava)*, April 17, 1999, р. 2, мовами, а згодом була передрукована у збірці статей *Esha History of the Present: Essays, Sketches, and Dispatches from Europe in the 1990s (London: Allen Lane/Penguin Press, 1999), pp. 376-382.*

45. Декларация ассоциации русинских организаций Закарпаття «Сойм Подкарпатских Русинов», 15 грудня 2007 (документ у власності автора).

46. Меморандум 2-го європейського Конгресу Підкарпатських Русинів про прийняття Акту проголошення відновлення русинської державності, Мукачево, 25 жовтня 2008 р., Карпатська Україна. Красне поле. (Ужгород), 1 листопада 2008. С. 2.

47. Декларация Сойму від 15 грудня 2007 р. закликала «руководство ЕС [Європейського Союзу] и РФ [Российской Федерации] стать гарантами по обеспечению решения 'русинского вопроса'. Декларация . . . Сойму. С. 6.

48. Діяч, який протягом довгого часу підтримував ідею карпаторусинської автономії, назав декларацію Сойму від 15 грудня 2007 р. абсурдною. Див. : *Годьмаш П.* Абсурдная декларация «парламента» русинов. Трибуна. Ужгород. 12 січня 2008 р. С. 4. Світовий конгрес русинів з центром в Словаччині, що репрезентує 42 громадсько-культурні організації 10-ти країн, гостро засудив позицію Сойму, а особливо його заклики до Росії, що навряд є прийнятним зразком для карпаторусинів чи іншого народу Європи. Див.: *Марочій,*

Павел Роберт. Позиція Світової ради русинів, 21. І. 2008. Народны новинки (Пряшів). 22 лютого 2008. С. 2-3. Див. також: *Марочій Павло Роберт, Чена Стівен*. Відкритий лист-заява про відмежування від екстремізму в карпаторусинському русі, 24.IV.2008. Критика. XII. 7-8 [129-130]. Київ, 2008. С. 21.

49. *Уралов С., Черниговцев М., Мецержаков В.* Русины: есть такой народ. // Der Spiegel-Профиль (Київ). № 6. 18 лютого 2008. С. 8-17; *Johnson P.* Ukraine and the Kosov Precedent: Future Freedom Fighters? // Business Ukraine (Kiev), № 7. 25 February 2008 Pp. 29-31; *Будь Б., Кравчук Н.* Русью запахло // Корреспондент (Київ). 20 сентября 2008. С. 26-28; *Toth I.* A ruszinok államat akarnak az államban // Magyar Hirlap online (Budapest). 26 November 2008; *Ruthenia: a Glipse of Daylight* // The Economist (London). March 14, 2009, P. 31; *Hvat J.* Prízrak nového nezávislého štátu v strede Európy? // Literárny týždenník, №. 5-6. Bratislava, 2009; також численні російські, українські та британські публікації в пресі та Інтернеті.

50. 3 червня 2009 р. Голова Сойму Підкарпатських русинів Димитрій Сидор знаходиться під кримінальним розслідуванням службою безпеки України (СБУ).

51. У жовтні 2008 р. московська фундація «Русский мир» надала Димитрію Сидорові два гранти на загальну суму 1 770 000 рублів (бл. 77 000 доларів США) на освітні та релігійні проекти. Не виключено, що «Русский мир» брав участь у фінансуванні трьох міжнародних конференцій: «Геноцид и культурный этноцид [Украиной] русинов Карпатской Руси» у Південному університеті в Ростові-на-Дону (Росія) в грудні 2008 р.; «Karpatští Rusini v slovanskem svete: aktuálne problémy» за участі відділення всесвітньої історії університету ім. Я. Коменського в Банській Бистриці (Словаччина) у лютому 2009 р.; та «Опыт и проблемы национального самоопределения русинов», за участі впливового депутата російського парламенту Константіна Затуліна та головного редактора московської газети «Известия» Владіміра Мамонтова у співпраці з місцевими русинськими організаціями в Будапешті (Угорщина) в березні 2009 р.

52. В цьому відношенні намітився певний прогрес. У результаті зусиль карпаторусинських активістів Закарпаття, а особливо організацій карпаторусинів з-поза меж України, 7 березня 2007 р. Закарпатська обласна рада прийняла резолюцію (71 голосом «за» при 2 «проти» та 2 утримались), що визнавала русинів окремою національністю на території Закарпатської області. Відтоді бюро Омбудсмена України (Секретаріат прав людини при Парламентові України) послідовно вимагає від центрального уряду визнання русинів національністю на всій території України. «Закарпатська облрада визнала русинів на теренах області», Західна інформаційна корпорація, 7 березня 2007; *Карпачова Н.* Ігнорування русинської національності— дискримінація, яку не усунуто з 1945 року // Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Прес-реліз. 21. VI. 2007 (копія у власності автора).